

9. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К., 2000. – 680 с.
10. Хайдеггер М. Гельдерлин и сущность поэзии / М.Хайдеггер // Работы и размышления разных лет. – М., 1991. – С.27.

УДК 81'373.23:811.161.2

УКРАЇНСЬКІ ПСЕВДОНИМИ ЯК ОБ'ЄКТ ОНОМАСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Павликівська Н.М., д. філол. н., професор

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

У статті йдеться про псевдонімну термінологію, вибір номінативних форм, особливе призначення псевдоніма як засобу вторинного називання.

Ключові слова: онім, антропонім, псевдонім, номінативна форма.

Павликівская Н.М. УКРАИНСКИЕ ПСЕВДОНИМЫ КАК ОБЪЕКТ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ / Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского, Украина.

В статье рассматривается псевдонимная терминология, выбор номинативных форм, особенное предназначение псевдонима как средства вторичного наименования.

Ключевые слова: оним, антропоним, псевдоним, номинативная форма.

Pavlykivska N..M. UKRAINIAN PSEUDONYMS AS THE OBJECT OF THE ONIMASTIC INVESTIGATION / Vinnitsa State Pedagogical University named after Mukhailo Kotsubynsky, Ukraine.

The article deals with the pseudonym terminology, the choise of nominative forms, an especial function of the pseudonym as a means of undirect nomination.

Key words: onym, anthroponym, pseudonym, nominative form.

Псевдоніми як різновид власних найменувань людей посідають важливе місце в антропонімічній системі національної мови.

Псевдоніми як мовне явище зацікавили вітчизняних (П.П. Чучка, В.В. Німчук, М.П. Лесюк, О.В. Петрова, Н.М. Павликівська) та інших слов'янських (О.В. Суперанська, Г.В. Суслова, Т.І. Суркова, В.А. Никонов, С.Вархол) лінгвістів. Вони порушили питання лінгвістичного статусу, призначення та функцій псевдоніма, структури класу псевдонімів, особливості псевдонімної номінації тощо.

Працюючи над загальними або частковими проблемами ономастичної термінології, В.В. Німчук, М.М. Торчинський, О.І. Дей, В.Г. Дмитрієв, Н.В. Подольська, Я.Свобода тією чи іншою мірою торкалися і питань термінології у сфері псевдонімів як засобів вторинної номінації особи.

У загальнослов'янському зібранні ономастичних термінів апробовано такі українські терміни із псевдонімії: “фіктонім” – власне ім'я, придумане для того, щоб приховати справжнє найменування об'єкта, “псевдонім – фіктонім особи”, “криптонім – фіктонім, вигадане ім'я місця, міста, предмета, якоїсь акції, операції і т.д. (але не особи)”, псевдогінім – узятий чоловіком псевдонім, який містить принаймні одне жіноче ім'я і наводить на думку, що носієм антропоніма є жінка, псевдоандронім – псевдонім, узятий жінкою, який містить хоча б одне чоловіче ім'я і наводить на думку, що носієм антропоніма є чоловік” [4, с. 158–160, с. 231, с. 232].

За Н.В. Подольською, фіктонім – власна назва, вигадана для того, щоб приховати справжнє ім'я об'єкта [6, с. 65, с. 118, с. 157-158].

На думку О.І. Дея, псевдонім – узагальнююче поняття, яке включає в себе різні види творення й графічної передачі прибраних імен і позначень прихованого авторства. Різновиди псевдонімного прикриття авторства – власне псевдоніми (справжні псевдоніми) або фіктоніми (fiktion – вигадка, opoma – ім'я) і узагальнюючі псевдоніми – в них справжнє ім'я й прізвище автора змінено узагальнюючою вказівкою на його національність, територіальну належність, соціальне становище, партійність, вік, особисті прикмети, стан в момент писання (Селянин – А.Марцинюк, Радикал – М.Лозинський, Дід – С.Черкасенко, Очевидець – С.Парфенович, Простодушиний – Л.І. Глібов); фразеоніми – описові узагальнюючі псевдоніми (Один з молодіжі – І.Я. Франко), алоніми – підписи чужим прізвищем, титлоніми – більш-менш чіткі вказівки автора чи авторів на себе (“Редакція “Народа” – І.Франко та М.Павлик), анаграми – приховання автора шляхом

зворотної подачі його прізвища (Чивомискам – М.О. Максимович), перекладні псевдоніми (Е.Гребенкин – Є.Гребінка), псевдоандроніми – чоловіча форма псевдоніма для авторки-жінки, псевдогініми – жіночі форми псевдоніма, вживані чоловіками [1, с. 27, с. 28, с. 29, с. 30, с. 31].

У “Словнику термінів” В.Г. Дмитрієва псевдонім – загальна назва для вигаданих або змінених імен і прізвищ, які замінили справжнє ім'я і прізвище, криптонім – загальна назва зашифрованих підписів, псевдоандронім – чоловіче ім'я і прізвище, взяті автором-жінкою, псевдогінім – жіноче ім'я і прізвище, взяті автором-чоловіком. Укладач словника розглядає й інші різновиди псевдонімів: псевдотитлоніми (неправильно вказана професія чи звання), аристоніми (приписані собі титули), псевдофреноніми (неправильна інформація про характер автора або його переконання), псевдоандроніми (жінки-літератори підписували свої твори чоловічими іменами), псевдогініми (автори-чоловіки підписувалися жіночими іменами), псевдоетноніми (вигадана національність автора). Крім цього, В.Г. Дмитрієв розглядає псевдоніми, утворені шляхом використання тим чи іншим способом справжніх найменувань: кальки (переклад імені чи прізвища автора іншою мовою), криптоніми (зашифроване прізвище), паліноніми (читання імені й прізвища справа наліво), ателоніми (пропуск частини літер), апоконіми (усічення початку чи кінця справжнього прізвища), пароніми (видозміна справжнього прізвища), преноніми (автор ставить тільки своє ім'я, без прізвища) [2, с. 276-279].

Підтримуємо думку В.Г. Дмитрієва щодо преноніма, зокрема його належності до псевдонімів. Автор вважає, що таке ім'я не є вигаданим, проте є багато осіб з таким самим іменем, а прізвище залишається невідомим. Отже, елемент інкогніто має місце і тут [2, с. 202]. За нашими спостереженнями, преноніми досить широко використовували як літератори, так і політики та представники кримінальних кіл минулого століття. Вони практикувалися й у польській партизанській псевдонімії [10, с. 19-20]. Це дає підстави стверджувати, що пренонім – псевдонім, утворений завдяки особливому способу псевдонімної номінації – використання справжнього тільки імені носія.

До групи псевдонімів, які утворилися на основі справжнього найменування номінатора, В.Г. Дмитрієв зараховує патроніми (ім'я по батькові в ролі псевдоніма), ініціали (криптоніми, утворені шляхом заміни слів їх початковими літерами), грецька літера, з якої починались прізвище чи ім'я автора, метоніми (псевдонім, взятий за аналогією (сміслова схожість) до справжнього прізвища автора). Групу псевдонімів, які не мають жодних схожих елементів із справжніми іменами, прізвищами, іменами по батькові авторів, окреслюють: проксоніми (основою для псевдоніма є ім'я близької автору людини – дружини, чоловіка, сина, дочки, діда), матроніми (основою для псевдоніма слугує дівоче прізвище матері автора чи її ім'я), нейтроніми (підписи N і N.N., що є скороченням лат. слів nemo (ніхто), nomen nescio (імені не знаю); останні літери латинського алфавіту: X або Y, або Z) – такі підписи можна назвати інкогнітоніми, астроніми (підписи, які складаються із зірочок), стигмоніми (підписи у вигляді розділових знаків, геометричних фігур), псевдоініціали (дві літери, які не були справжніми ініціалами).

Детальне структурування антропонімного простору української мови загалом і псевдонімів зокрема з позицій співвідношення власних особових назв з їхніми денотатами зробив М.М. Торчинський. Автор розвідки структурував псевдоніми відповідно до їх носіїв: політик-псевдоніми, міліті-псевдоніми, логос-псевдоніми, спорт-псевдоніми, клерикал-псевдоніми та ін. [8, с. 148-149]. М.М. Торчинський висловив думку щодо криптонімів: “У будь-якому випадку висновок із вищесказаного (мається на увазі те, що збірник загальнослов'янської ономастичної термінології і “Словарь русской ономастической терминологии” подають криптонім як зашифровану назву місця, предмета..., але не особи) впливає однозначний: якщо люди не можуть бути денотатами криптонімів, то, відповідно, цей термін не є складником антропонімікону” [8, с. 149].

Запропонована вище термінологія у сфері псевдонімів не викликає принципових заперечень. Однак зауважимо, що деякі терміни потребують певного уточнення: астроніми (підписи, які складаються із зірочок) – схилиємося до думки, що астронім – це вид оніма. Власна назва окремого небесного тіла, в т.ч. зірки, комети, астероїда (планетоїди). А на позначення підписів, які складаються із зірочок краще використовувати термін криптограма. Викликає сумніви термін алоніми – підписи чужим прізвищем. Думаємо, що термін алонім (гр. *αλλοξ* “інший”) доцільно вживати на позначення другого неприхованого імені людини (напр., Георгій – Юрій), а не на позначення “підписів чужим прізвищем”. Самовільно прибрані чужі імена, щоб приховати власні (свої) позначаються іншим терміном: алотріонім (гр. *ἀλλότριος* “чужий”, “сторонній”, *ὄνομα* “ім'я”) [3, с. 32].

Специфіка псевдоніма полягає у його особливому призначенні. Серед загальної маси власних імен псевдонім вирізняється за такими ознаками: це антропонім, який виконує езотеричну функцію, що відсутня в інших антропонімах; це антропонім вторинної номінації; він необов'язковий, а факультативний, з обмеженою сферою вживання; антропонім – самоіменування, створений або відібраний самим носієм; на відміну від літературних антропонімів він антропонім реальний [7, с. 97].

Псевдоніми не належать до спадкових іменувань; псевдонімів, зокрема літературно-художніх, у тої самої особи може бути безліч; майже кожен псевдонім є мотивованою, промовистою назвою, яка характеризує носія з позитивного боку [9, с. 82].

Дослідження псевдонімів на широкому матеріалі (Українські псевдоніми ХХ століття: літературно-мистецькі, громадсько-політичні, кримінальні) дозволяє нам внести деякі корективи до окремих визначень: псевдонім – це не тільки самоназва, а й найменування, яке носій отримує від оточення; в політичній псевдонімії, зокрема в підпільників, промовисті псевдоніми не бажані, бо за ними носіїв можуть викрити; характеризують носія не усі псевдоніми, а лише вигадані; змінені імена й прізвища, що замінили справжнє іменування носія, цього не передбачають.

При виділенні інтегральних ознак псевдоніма необхідно враховувати лінгвістичний статус цієї номінації, сферу, тривалість вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості. Виділяємо такі **визначальні ознаки** псевдоніма:

1) ознаки лексичної семантики: а) вторинна назва особи; б) факультативна назва, нерегламентована законодавством; в) назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю; г) назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та виконувати у зв'язку з цим додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

2) соціокомунікативні та функціональні ознаки: а) неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях; б) псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія; в) псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам; г) використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи); д) псевдоніми можуть бути самоназвами (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); е) функціональне навантаження псевдоніма залежить від належності його до певного класу: так, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду – доти, доки ним послуговується сам носій; є) псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший антропонімічний розряд; ж) псевдоніми не успадковуються; з) особа може мати один, кілька й багато псевдонімів [5, с. 7-8].

Вибір номінативних форм зумовлений як загальними закономірностями виникнення лексичних одиниць, так і специфікою засобів вторинного називання. У ролі псевдоніма виступають готові слова або створюються нові.

Використання готових лексичних одиниць для позначення особи характеризується широким застосуванням антропонімів (прізвищ, імен, імен по батькові), топонімів (гідронімів, ойконімів, оронімів), міфонімів, астронімів та апелятивів. Псевдоніми утворюються шляхом онімізації апелятивної та трансонімізації пропріальної лексики. Такий спосіб номінації високопродуктивний у літературно-мистецькій, політичній та кримінальній псевдонімії. Продуктивним було використання антропонімів, особливо прізвищ, імен та апелятивної лексики. Рідше за псевдоніми правила топоніми, міфоніми і зовсім рідко астроніми.

Псевдоніми, утворені шляхом перенесення готової лексеми на особу для її назви, мають форму іменників, прикметників, рідше займенників, числівників, дієслівних форм, вигуків (*Дуб, Лютий, Лисий, Хтось, Сам, Один, Троє, Рубай, Тук, Стоп*).

Утворення псевдонімів способом деривації широко практикувалося в літературно-мистецькій псевдонімії. Це афіксація довільно обраних загальних чи власних назв, афіксація справжнього іменування автора, деформація справжнього іменування та субституція його окремих елементів (*Дніпровський П.* – Сліпчук Петро; *Хвилінський Георгій* – Хоткевич Гнат; *Василенко Петро* – Одарченко Петро; *Юрченко Юр.* – Яновський Юрій; *Чивомискам* – Максимович Михайло; *Химко Андрій* – Хименко Андрій; *Вроцький Н.А.* – Навроцький Олександр; *Волошка Іван* – Волошин Іван; *Лан Павла* – Талан Павлина; *Циганенко* – Циганко П.).

У літературній псевдонімії популярністю користувалися префіксальні утворення з афіксом-часткою не- (*Не літератор, Не родич, Не дипломат, Не лікар, Не поет, Не-січовий Стрілець, Не-Шевченко, Не-Перебендя*).

У політичній псевдонімії спосіб деривації менш продуктивний. Творення псевдонімів способом деривації включає переважно афіксацію довільно обраних загальних чи власних назв (*Вознесенко, Очеретенко, Бистрик, Зорич, Бродій, Горілов, Соловецький*). Зрідка трапляються похідні від особового імені батька носія (*Мусієнко* – Гаврилюк Михайло Мусійович); деякі псевдоніми утворилися шляхом приєднання афікса до

особового імені носія з метою перетворення його на прізвище (*Іванчук* – Вересюк Іван; *Осипенко* – Дяків Осип); окремі утворені шляхом видозміни справжнього іменування носія (*Корчак* – Корчинський Іван; *Поль* – Польовий Федір; *Засць* – Заячківський). Зафіксовано невелику кількість префіксальних та префіксально-суфіксальних утворень (*Підполудний, Піддубний, Заріжний, Наколісний*).

Українські псевдоніми ХХ століття утворені й у результаті дії специфічного способу номінації, який ґрунтується на використанні справжнього тільки імені носія, його гіпокористичної чи демінутивної форми (*Володимир* – Володимир Шиян; *Сашико* – Олександр Довженко; *Іван* – Іван Франко; *Микольчик* – Микола Вороний); зміні особового імені при збереженні прізвища (*Ногін Панас* – Ногін Петро).

У політичній та кримінальній псевдонімії використання справжнього тільки імені носія представлене лише особовим іменем, частіше його варіантною формою (*Юрко* – Середницький Юрій; *Ванька* – Іван Юрченко; *Петя* – Якімов Петро; *Філя* – Филипп Михайлович).

Варто зазначити, що політичні псевдоніми на протигагу літературним здебільшого однослівні, двослівні трапляються рідко (*Друг Псельський* – Осьмак Кирило; *Панько Хрін, Панько Торба* – Степан Стебельський). Деякі псевдоніми скомпоновані за моделлю повного іменування людини (*Коваль Іван Пилипович* – Осьмак Кирило Іванович). У кримінальній псевдонімії достатньо представлені як однослівні, так і двослівні назви (*Піля, Цаца, Мишка Япончик, Женя Донецький, Вова Чайник*).

Крім псевдонімів-слів, як засоби вторинної номінації використовувалися астериски (зірочки), ініціали, цифри. Ними широко послуговувалися діячі культури, особливо письменники (* ** – Осип Маковей, М***, М-он***, Мирон*** – Іван Франко).

Одержані результати щодо номінаційних та функціональних особливостей української псевдонімії можуть бути застосовані в дослідженнях із загальної теорії ономастики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / О.І. Дей. – К.: Наук. думка, 1967. – 559 с.
2. Дмитриев В.Г. Скрывшие свое имя (Из истории анонимов и псевдонимов) / В.Г. Дмитриев. – М.: Наука, 1977. – Изд. 2-ое, доп. – 312 с.
3. Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію / В.В. Німчук // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30-58.
4. Основен систем терминологија на словенската ономастика – основная система и терминология славянской ономастики // Grundsystem und Terminologie der Slawischen Onomastik. – 1983. – С. 158-160, 231, 232, 266.
5. Павликівська Н.М. Українські псевдоніми ХХ століття: автореф. дис. на здобуття ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.М. Павликівська. – К., 2012. – 36 с.
6. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1978. – 198 с.
7. Суркова Т. И. Псевдонимы как особый тип антропонимов / Т. И. Суркова // Русская ономастика. – Рязань: Рязанский гос. пед. ин-т, 1977. – С. 91-100.
8. Торчинський М.М. Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови / М.М. Торчинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Філологічні науки. – Кам.-Подільський: Аксіома, 2007. – Вип. 15. – Т. 1. – С. 146-150.
9. Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції / П.П. Чучка // Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія: філол. науки (мовознавство). – 2001. – Вип. 37. – С. 82-83.
10. Warchoń S. Nazewnictwo partyzanckie Okręgu Biała Podlaska w latach 1939–1994 / S. Warchoń. – Lublin, 1987. – 102 s.